

ADABIYOT FANINING O'QITISH METODIKASI

Iriseva Gulnoza Abdurayim qizi

Jizzax viloyati Zarbdor tumani

24-umumiy o'rta ta'lim maktabining ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiyot fanining o'qitish metodikasi, adabiyot fanini o'qitishda ishlatiladigan zamonaviy interfaol metodlar, fanni o'qitishdan asosiy maqsad hamda adabiyot fanining o'ziga xosligi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Adabiyot, o'qitish metodikasi, ta'lim-tarbiya, pedagogika, pedagogik texnologiyalar, tur, janr, sa'nat.

Adabiyot o'qitish boshqa fanlarni o'qitishdan anchayin keskin farq qiladi. Shunga ko'ra uni fan sifatida qaraydiganlar bir guruhni tashkil etsa, adabiyot o'qitishni san'at turi sifatida baholab, adabiyot o'qituvchisining ishini ham san'atkorona bir ish sifatida baholaydiganlar kam emas. Demak, ular adabiyot o'qitish metodikasini ham san'at bilan tenglashtirishadi. Amaliyotchilik nuqtai nazaridan qaraydiganlar esa adabiyot o'qitish metodikasini darslarning o'tilishiga bevosita yordam beradigan, har bir darsning yaxshi va samarali bo'lishiga amaliy ko'mak bera oladigan soha deb bilishadi. Adabiyot o'qitish metodikasi birinchi navbatda adabiyot o'qitishning, ya'ni adabiy ta'limning maqsadi va mazmuni haqidagi fandir. Ma'lumki, adabiyot ta'limning turli bosqichlarida xuddi boshqa predmetlar kabi o'sib kelayotgan avlod - o'quvchilarga mo'ljallangan. Ta'lim jarayonidagi barcha fanlarning asosiy maqsadi va mohiyati o'quvchilarda - o'sib kelayotgan yosh avlodda muayyan sohalarga oid bilimlarning asoslarini shakllantirish, shularning negizida ularning boy ma'naviy olamini yaratishdan iboratdir. Bu vazifani amalga oshirishda badiiy adabiyot bilan teng keladigan birorta soha yo'q, deb ayta olamiz. A.Zunnunov: «Adabiyot o'qitish usuli pedagogika fanining uzviy qismi bo'lib, badiiy adabiyotni tadqiq etadi, adabiyot o'qitish shartlari va usullarini ilmiy asosda ishlab chiqish va tatbiq etish, sinfda va uyda o'qish, shuningdek, sinf va maktabdan tashqari mashg'ulotlarning shakli va usullarini ishlab chiqish bilan shug'ullanadi. Uning

asosini badiiy asarni ta'lim va tarbiyaning muhim vositasi sifatida o'rganish, o'quvchilarni estetik tarbiyalash jarayoni tashkil qiladi. Shu jarayonda o'qituvchi yozuvchi yaratgan badiiy obrazlarning ahamiyatini o'quvchilar ongiga singdiradi, badiiy obrazning mohiyatini ochadi, o'quvchilarning ma'naviy dunyosini boyitadi». Nazarimizda, bu ta'riflarda fanning asosiy mohiyati ancha yorqin ko'rsatib berilgan. Adabiyot o'qitish metodikasi fani birinchi navbatda bo'lajak adabiyot o'qituvchilarining kasbiy shakllanishlari va dastlabki mahorat qirralarini o'zlashtirishlari uchun imkon beradigan fandır. Bu fan o'quvchi yoshlarning adabiy rivojidadagi o'ziga xos qonuniyat va qoidalarning anglab yetilishi uchun omil bo'ladi. Uning o'qituvchi va o'quvchi hamkorligining asoslarini tushunishda muhim bo'g'in ekanligi ham katta ahamiyatga ega. Adabiyot o'qitish metodikasi fani bu fanning tarixi va rivojlanish bosqichlarini ko'rsatish, bu bosqichlarning har biriga xos bo'lgan asosiy unsurlarni tahlil qilish, badiiy asarni tahlil qilish va uni o'quvchilar tomonidan qabul qilinishidagi o'ziga xos xususiyatlarni ko'rsatish, badiiy asarni tahlil qilishda ularning tur va janr xususiyatlariga e'tibor berish, ta'lim bosqichlarida faqat badiiy asarning o'zini emas, balki ularga bog'liq ravishda adabiy-nazariy tushunchalarni xam o'rganish zaruriyatini va yo'l-yo'riqlarni ko'rsatish, adabiyot darslarini tashkil etish, adabiyotdan sinfdan tashqari va mustaqil ishlarni tashkil etish, ularning og'zaki va yozma nutqlarini o'stirish yo'llarini ko'rsatish bilan kifoyalanmasdan o'quvchilarning o'z ustilarida muntazam ishlash, mustaqil ijodiy ishlarni tashkil etish yo'llarini ko'rsatishi bilan ham muhimdir. Bo'lajak adabiyot o'qituvchilari o'z ish faoliyatlarida o'quv-tarbiya jarayonlarining insonparvarlashuviga, ta'lim jarayonida har bir o'quvchining alohida, o'ziga xos bo'lgan tabiiy-ijodiy imkonlariga e'tibor berishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Bizning maktablarimizda badiiy adabiyot yaxshi insoniy fazilatlarni targ'ib qilishga, urushni, zo'ravonlikni qoralab, tinchlikni, xalqlarning osoyishta hayoti va o'zaro do'stligini ulug'laydigan, xunuklikdan nafratlanib, go'zallikni targ'ib etadigan, o'sib kelayotgan avlodga yuksak ma'naviy fazilatlarning shakllanishi va rivojlanshiga imkon beradigan xislatlari bilan e'tiborlidir. Adabiyot fanining o'ziga xosligi shundaki, unda boshqa fanlar bilan aloqadorlik bu fanning tabiatiga singdirilgan. Demak, bu imkoniyatdan xam unumli foydalanish joiz. Uning ijtimoiy-gumanitar yo'nalishdagi

fanlar bilan yaqinligi, ayniqsa, ona tili, tarix, san`at yo`nalishidagi fanlar bilan aloqadorligini isbotlab o`tirish zarurati yo`q. Ayni paytda uning geografiya, biologiya, fizika, matematika singari fanlar bilan aloqador jixatlaridan ham unumli foydalanish, bu bog`lanishlarning ichki mohiyatini ko`proq ko`rsatish, amaliyotga ko`proq joriy etish zarurati bor. Bir xil mavzuni bir xil hajmdagi vaqt oralig`ida turlicha o`qituvchilarning nihoyatda turli-tuman tarzda yoritib berishlari hayotda ko`p kuzatiladigan hodisa. Ularning orasida eng ma`quli hozirgi jamiyatimiz muammolari bilan ko`proq aloqadorlikni ta`minlagani, zamonaviy texnologiyalardan o`rinli va unumli foydalanganlari, bolalarning yosh xususiyatlari, adabiy tayyorgarliklariga tayanib turib ularning mavzuga ham, adabiyot fanining o`ziga ham qiziqishlarini eng ko`p darajada oshira olganlaridir. Aslida adabiyot o`qitishning bosh yo`nalishi ta`limning turli bosqichlarida o`quvchilar ongiga badiiy asarning mo`jizakor ta`sir kuchini amaliy jihatdan ta`minlashga qaratilgan. Maktabgacha tarbiya muassasalari, boshlang`ich ta`lim, umumiy o`rta ta`lim maktablari, akademik litsey va oliy ta`limidagi adabiy ta`limning uzviyligi va uzluksizligining natijasi o`sib kelayotgan yosh qalbda go`zallikka bo`lgan ijobiy va ijodiy munosabatni shakllantirishdan, ularga badiiy asarga - kitobga bo`lgan mehr va muhabbatni o`stirishdan, bularning zamirida esa undagi badiiy-estetik didni takomillashtirishdan iborat. Xuddi mana shu nuqtalar bo`lajak adabiyot o`qituvchilarini tayyorlash jarayonida diqqat markazida turishi lozim. Bo`lajak adabiyot o`qituvchisining adabiyot nazariyasi, adabiyot tarixi, adabiy jarayon haqidagi ilmiy-nazariy qarashlari qanchalik asosiy va muhim bo`lishidan qat`iy nazar, ularning o`zi bilan kifoyalaniq qolish pedagogik faoliyatdagi tegishli maqsad va vazifalarni amalga oshirish imkonini bermaydi. To`laqonli muvaffaqiyat qozonish uchun ularning pedagogika va psixologiya turkumidagi, ayniqsa bolalarning yosh fiziologiyasi, ularning olamni qabul qilish va o`zlashtirish xususiyatlari, qiziqishlari haqidagi asosiy ma`lumotlarni beradigan fan asoslaridan xabardorliklari ham taqozo etiladi. Badiiy adabiyotning inson ruhiyatini, hatto uning shaxsiyatining shakllanishi va rivojidadagi o`rni beqiyosdir. Agar zamondoshimiz S.Sayyid aytganidek, bola «dilige nedir yuqtirsa», adabiyot muallimi o`z vazifasini ado etgan, adabiyot darslarining samarasi ta`minlangan bo`ladi. Ko`plab buyuk shaxslar mashhur bo`lishlarida, o`zlari erishgan va yetishgan oliy

darajalarda badiiy adabiyotning o`rni va ahamiyatini e`tirof etishadi. Masalan, Alisher Navoiy yuz mingdan ortiqroq baytni yoddan bilgan. Bu baytlarning eng sara, eng nodir badiiy durdonalar bo`lganligiga shubha yo`q. O`quvchilardagi barqaror g`oyaviy, ma`naviy-axloqiy va estetik ishonch-e`tiqodlarning shakllanishi, ularning eng muhim hayotiy tushunchalar mag`zini chaqa olishi ma`lum ma`nolarda adabiyot o`qituvchisining mahoratiga bog`liqdir. Shunga ko`ra ta`lim bosqichlari uchun yaratiladigan darslik va o`quv qo`llanmalari, ularning tarkibiga kiradigan badiiy asarlarning namunalari o`quvchilarning adabiy tayyorgarligi va didlariga mos va munosib bo`lishi, ularning barkamol inson sifatida shakllanishlari va kamol topishlarida muhim omil vazifasini ado etishi kerak. Jahon hamjamiyati bir-biriga intilishi, bu ayni paytda bir-birini boyitish jarayoni hamdir. Bunda badiiy adabiyotning o`ziga xos o`rni bor. Qolaversa, boshqalar tajribasini o`rganish har doim insoniyatta yutuq va yangilanish omili bo`lgan. Jahon pedagogikasi endilikda hamkorlikni asosiy tayanch nuqtasi, deb e`tirof etmoqda. «Hamkorlik pedagogikasi» degan alohida tushuncha va atamaning paydo bo`lganligi bejiz emas. Bu o`qituvchi va o`quvchi orasidagi munosabatlarning yangicha bosqichini anglatadi. Demak, endilikda pedagogik jarayonda «hokim-tobe»lik emas, tom ma`nodagi hamkorlik yuzaga keldi. Bu adabiy ta`limda, ayniqsa, ayricha ahamiyat kasb etadi. Zero, badiiy adabiyotni o`qish, o`rganish hamma payt ijodiy jarayondir. Bu jarayonda o`quvchilarning milliy qadriyatlar, asriy urf-odatlar bilan tanishishi, yaqinlashuvi jonli tarzda amalga oshadi. Bo`lajak adabiyot o`qituvchisi uchun badiiy adabiyotning o`ziga xos tomonlarini bilish, anglab yetish qanchalik muhim va ahamiyatli bo`lsa, ta`limning turli bosqichlarida adabiyot o`qitishning o`ziga xos qonuniyat va xususiyatlari bilan bog`liq siru-asrorlarni egallash ham shunchalik muhimdir. Ta`limning turli bosqichlarida bolaning yosh xususiyatlarigina emas, hatto asarning janri, uslubi ham uni o`qitish, o`rgatishda o`ziga xos yondashuvlar bo`lishini taqozo etadi. Qaysi bir asarni o`rganishda sharh va izohlarning o`rni kattaroq bo`lishi, boshqa bir asarni o`rganishdan oldin ifodali o`qish maqsadga muvofiq bo`lishi mumkin. Qay holatlarda biografik metod o`rinli bo`lsa, qaysi o`rinlarda estetik tahlilning o`rnini bosadigan biror usul bo`lmasligi ham tabiiydir. Bularning barchasi adabiyot o`qitish metodikasining fan sifatidagi o`rni va ahamiyati qanchalik katta ekanligini ko`rsatib

turibdi. Mazkur kurs xuddi shuning uchun ham alohida dolzarblik kasb etadi. Bularning yonida badiiy asarni o`qish, uni tushunish muammosining ham borligini e`tirof etishga to`g`ri keladi. Badiiy adabiyot so`z san`ati sifatida kitobxonning, uning ma`naviy olamining shakllanishiga kuchli ijobiy ta`sir ko`rsatadi. Agar qabul qilishning mutlaqo individual xususiyatga ega ekanligini nazarda tutadigan bo`lsak, badiiy asarni o`qish, uni tushunish va «hazm qilish»ning naqadar katta ahamiyat kasb etishini tasavvur etishimiz qiyin kechmaydi.

Taniqli adabiyotshunos Ozod Sharafiddinov uqtirib o`tganidek: «Adabiyot o`quvchini tarbiyalash uchun uning ongi, fikrigagina emas, qalbiga, zavqiga, tuyg`ulariga ham ta`sir etishi kerak. Shunday asarlarga chinakam san`at namunasi deb atalish huquqiga ega». Biz ixcham tarzda adabiyot o`qitish metodikasi fani zimmasiga yuklatilgan vazifalarni shunday shakllantirishimiz mumkin: Adabiyot predmetining ta`lim bosqichlarida nima uchun o`rganish zarurligini asoslash, ya`ni adabiyot o`qitishning maqsad va vazifalarini muayyanlashtirish. Adabiy ta`lim mazmunini aniqlash. O`quv dasturlarining tarkibi va mazmunini asoslash, o`quvchilar uchun yaratiladigan darslik. o`quv qo`llanmalariga qo`yiladigan talab va me`yorlarni o`rganish. Ayni paytda o`quvchilarning muayyan ta`lim bosqichida o`zlashtirishi lozim bo`lgan adabiy bilimlari, ularga bog`liq holda egallanishi lozim bo`lgan ko`nikma va malakalarning hajmi belgilanadi. Metodika fani adabiy ta`limning o`ziga xos yo`l va usullarini o`rganish bilan ham shug`ullanadi. Unda alohida darslarni tashkil etish, unga qo`yiladigan talablar ham ishlab chiqiladi.

Xulosa: «Dastur va darsliklarda adabiyotning tasviriy san`at, tilshunoslik, musiqa, estetika, tarix, ruhshunoslik, kino san`ati bilan bog`liqligi yetarli darajada o`z ifodasini topmagan. Tarixiy mavzudagi asarlar tahlili, tarix, ekranlashtirilgan asarlar tahlili, kino san`ati bilan bog`lanmasa, ko`zlangan natijaga erishib bo`lmagani kabi, adabiy qahramonlarning fe`l-atvori, o`zaro ziddiyatli munosabatlari haqida so`z yuritganda etika va ruhshunoslik fanlari erishgan yutuqlarga tayanilmasa, murod hosil bo`lmaydi. Bizningcha, masalani shunday qo`yish kerakki, o`quvchilar nazariy bilimsiz, badiiy asarni tushuish, tahlil qilish mumkin emasligini anglab yetsinlar».

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1. Q. Husanboyeva, R. Niyazmetova "Adabiyot o'qitish metodikasi. Toshkent-2013**
- 2. Boqijon To'xliyev " Adabiyot o'qitish metodikasi". Toshkent-2016**
- 3. Yo'ldoshev J, Yo'ldosheva F., Yo'ldosheva G. Interfaol ta'lim – sifat kafolati. Toshkent-2018**
- 4. Q. Yo'ldoshev "Adabiyot o'qitish metodikasi". Toshkent-2009**
- 5. Internet ma'lumotlari saviya.uz**